

TEREBINTH

Begraven bij
kastelen

Vuurwerk en
eerherstel

Het hedonisme
van de dood

Museumbezoek

'Eind 2006 opent het Nederlands Uitvaartmuseum (NUM) zijn deuren', staat op de fraai vormgegeven site van het NUM te lezen. Het nieuwe museum wordt gevestigd op begraafplaats, crematorium en gedenkpark De Nieuwe Ooster in Amsterdam. Het biedt een uniek overzicht van de funeraire geschiedenis en de toekomst van onze uitvaartrituelen. Als de kwaliteit van de site garant staat voor de inrichting van het museum, belooft het NUM een bijzonder museum te worden. Tot die tijd moeten funeraire toeristen afreizen naar Kassel, Wenen of Boedapest. Gelukkig kun je via internet alvast een kijkje nemen in deze funeraire musea.

Het Museum für Sepulkralkultur in Kassel is een degelijke site met veel tekst en weinig foto's. Op de homepage (Seite Eins) worden de lopende tentoonstellingen aangekondigd. Over de collectie kom je afgezien van een inleidend tekstje nauwelijks iets te weten. Hoe het museum er uitziet, hoeveel zalen er zijn en wat de topstukken daarover zwijgt de site als... De website van het Bestattungsmuseum Wien is al uitnodigender. Hier wel een plattegrond met de indeling van de zalen. Aan de hand van een filmpje kun je inzoomen op verschillende objecten en met een muisklik verschijnt er extra informatie. Ook de topstukken van het museum worden belicht.

Een virtueel bezoek aan Budapesti Temetkezési Intezet Rt., het Piëteitsmuseum, in Boedapest levert enige taalproblemen op. De site is (nog) in het Hongaars, hoewel er een Engelse versie (helaas een dode link) op de site pronkt. Al surfend krijg je dankzij de vele foto's toch een aardig beeld van de collectie. Via een algemene museumsite is gelukkig meer informatie in het Engels over dit museum te achterhalen.

Bartho Hendriksen

Reageren: b.w.hendriksen@planet.nl

Links

Nederlands Uitvaartmuseum www.uitvaartmuseum.nl

Museum für Sepulkralkultur www.sepulkralmuseum.de

Bestattungsmuseum Wien, www.bestattungwien.at (volg link)

Piëteitsmuseum ww.btirt.hu (Hongaars) of www.museum.hu (Engels)

(advertenties)

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.org én

www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

Op onze sites bieden wij onafhankelijke informatie over de uitvaart. Bezoekers (inmiddels meer dan 500.000 per jaar) kunnen o.a. via onze uitvaart-encyclopedie informatie vinden over tal van zaken rondom een uitvaart. Voor een aantal onderwerpen hebben we gespecialiseerde sites gemaakt.

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en informeren.

Uniek is dat u **via deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden

Kijk op onze 4 internetsites (de www-adressen staan hierboven).

Adverteren:

In de adressengids vanaf 65,- euro p.j. Vermelding en een link op de Homepage vanaf 95,- euro per jaar.

Inhoud

Kasteeltje van de familie
Van der Borch te Vorden

Begraven bij kastelen	52
Leon Bok maakt melding van zijn onderzoek naar het begraven bij kastelen of in de nabijheid van het familiebezit.	
Verenigingsnieuws	54
Vuurwerk en eerherstel	56
Het herbegraven van het stoffelijk overschot van Anthonie Winkler Prins van Voorburg naar Veendam kreeg veel media aandacht. Bouke Jagt schreef een verslag hiervan.	
Publicaties	60
Excursies	62
Agenda	64

Van de gastcolumnist

'Kunt u mij alles sturen wat u heeft over de dood?'

Enkele dagen geleden was het weer zo ver, een journaliste van *Nieuwe Revu* aan de lijn. "Klopt het," vroeg ze, "dat 'gewone' mensen steeds vaker een bekende Nederlander willen laten optreden tijdens hun uitvaart?" Ik wist van niets, dus kon haar niet helpen. Maar had ik het wél geweten, dan was ik waarschijnlijk ook niet erg bereidwillig geweest. Want hoe vaak komt het niet voor dat redactieleden van tv-programma's en redacteuren van bladen met deze en andere dringende funeraire vragen komen. In de begintijd van *Doodgewoon* deed ik vreselijk mijn best om ze van dienst te zijn. Vervolgens kon er nauwelijks een dank je wel van af, laat staan dat ik mijn naam of die van *Doodgewoon* terugvond in de aftiteling of genoemd in het artikel. En als ik zeg 'okay, ik wil best tijdelijk bij jullie in de redactie komen voor een leuk honorarium. Al mijn kennis en mijn hele netwerk staat dan tot jullie beschikking,' dan was (is) dat meestal niet de bedoeling.

Een andere hulpbehoevende groep zijn scholieren, die hun weg in bibliotheken blijkbaar nog niet gevonden hebben en internet alleen gebruiken voor msn-en.

Scholieren stellen onmogelijke en luie vragen. Zoals deze: 'Ik moet voor school een werkstuk maken over de dood, kunt u mij alles sturen wat u hierover heeft? Heel erg be-

dankt!' Beleefd zijn ze gelukkig wel. Het kan niet anders of de *Terebinth* kent dit verschijnsel ook. Ik heb in een ver verleden stage gelopen bij het Rijksmuseum in Amsterdam. Een van de eigen uitgaven van het museum was de 'Rijksmuseumknipselkrant'.

Die werd speciaal voor scholieren gemaakt, met teksten en afbeeldingen over diverse onderwerpen, bedoeld als hulpmiddel bij het maken van werkstukken. Is dat geen idee voor de *Terebinth*? Om speciale uitgaven voor jongeren te maken over begraafplaatsen in Nederland? Funeraire wandelingen te organiseren voor de jeugd? De jeugd heeft tenslotte de toekomst. En met een jeugdig ledenbestand heeft ook de *Terebinth* toekomst.

Anja Krabben is freelance journalist en hoofdredacteur van *De Begraafplaats*. Tussen 1994 en 2001 was ze hoofdredacteur (tevens oprichter) van tijdschrift *Doodgewoon*, nu www.dood.nl. Ze schreef diverse boeken, de meest recente is *Buigen als bamboe. Leven na kanker* (2005, co-auteur Rob Bruntink).

Colofon

TEREBINTH

TIJDSCHRIFT VOOR
FUNERAIRE CULTUUR

JAARGANG XIX

NUMMER 4

DECEMBER 2005

Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de *Terebinth*. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost personen minimaal € 19,50, elke huisgenoot € 8,- en organisaties minimaal € 60,- per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 19,50. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de *Terebinth* te Rhenen. Na 1 juli is nog slechts de helft van het bedrag verschuldigd. Na 1 december tot het einde van het jaar gratis. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen bij het bureau. Losse nummers van de *Terebinth* kosten € 2,50 per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau

Henk van Laar
Molenweg 2, 3911 SH Rhenen
Tel: 0317-616072
hendrik.van.laar@hetnet.nl
Website: www.terebinth.nl

Kopij

Kopij wordt in Word via e-mail aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden of via e-mail of op papier aangeleverd. De inleverdata voor 2006 zijn 23 januari, 24 april, 24 juli en 23 oktober. De verschijningsdata zijn 1 maart, 1 juni, 1 september en 1 december.

Redactieadres:

Rita Hulsmans
Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam
E-mail: terebinth@box.nl

Advertenties en inlegvellen

Ineke Verbeek: 070-3861256

Redactie:

Sytze de Boer, Wim Cappers, Bartho Hendriksen, Rita Hulsmans, Bert Pierik en Ineke Verbeek.

Overnemen van artikelen en illustraties alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie. Illustraties: Charlotte Bogaert, p.51; Leon Bok, voorpagina, p.52,53; Veenkoloniaal Museum Veendam p.56; NOB p.57; Jeannette Goudsmit p.63; Jacques Buermans p.63; Bert Pierik, achterpagina.

Hoofdredactie: Wim Cappers
Eindredactie: Ineke Verbeek
ISSN: 1382-5259
uitgeverij Ger Guijs, Rotterdam

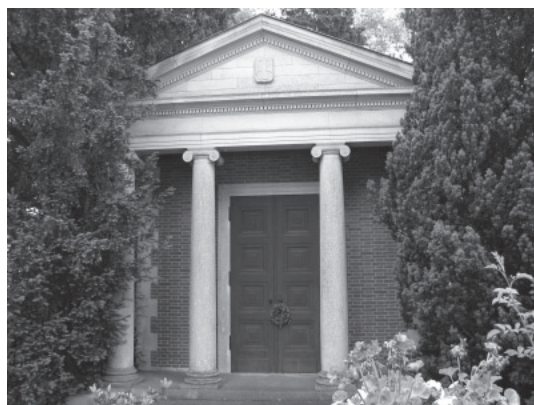
Begraafplaatsen bij kastelen

De Terebinth vraagt niet voor het eerst aandacht voor kastelen en begraafplaatsen. Met name in zijn boekje *Doodse dingen* besteed Wim Cappers veel aandacht aan het bredere funeraire cultuurlandschap. Daarbij neemt hij de particuliere grafkelder bij kasteel Rechteren en een wandgraf van de kasteelbewoners in de NH-kerk te Dalfts en als voorbeeld. De oproep aan organisaties zoals de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Kastelenstichting heeft in de jaren na het verschijnen van zijn publicatie helaas weinig gevolg gekregen.

Over begraafplaatsen bij kastelen is weinig bekend. Er is ontzettend veel geschreven over de bouw- en bewonersgeschiedenis van kastelen, maar over grafkelders of familiebegraafplaatsen is nagenoeg niets te vinden. Via internet, eigen onderzoek en bezoeken aan begraafplaatsen en kastelen kan evenwel een beeld worden samengesteld van wat er zoal te vinden is. Nederland kent bijna 4.000 begraafplaatsen en zo'n 1.350 van oorsprong Middeleeuwse kastelen en nog veel meer buitenplaatsen. Het is niet bekend in hoeveel gevallen er sprake is van een samenhang.

Geschiedenis en wetgeving

De breuk in de funeraire geschiedenis die in het begin van de 19de eeuw in Nederland plaats vond heeft ook gezorgd voor een onderscheid in het begraven bij kastelen. Net als bij gewone begraafplaatsen geven ook hier de uitzonderingen aan hoe deze breuk tot stand kwam. Uit hygiënische overwegingen lieten kasteelheren hun familiegraven in de kerken overbrengen naar eigen grond, ver buiten de bebouwde kom of liever nog, op eigen kasteelterrein. Voordat het verbod op begraven in kerken van kracht werd, ruwweg vòòr 1830, lieten nagenoeg alle kasteelheren en -vrouwen zich begraven in kerken of nabij die kerken. Voor die tijd was er zelden sprake van

Grafkelder van de familie Van Altenburg Bentinck te Amerongen

een begraafplaats bij een kasteel of men had een eigen grafkapel bij het kasteel. Met het verbod op begraven binnen de kerken ontstond een tweedeling in het begraven bij kastelen. Sommige kasteel-eigenaars richtten op hun eigen grond een terrein in waar hun familie ter aarde besteld kon worden. Soms maakten meerdere families gebruik van zo'n begraafplaats. Andere families kozen voor een plek op een algemene of bijzondere begraafplaats, maar dan vaak wel op de meest prominente plek. Een enkele familie koos een middenweg door hun grafkelder in de kerk van buitenaf toegankelijk te maken of elders een eigen begraafplaats in te richten. Daarmee was wel de link met het kasteel voor goed verdwenen.

Studiedag Mariaplaats in het kader van het jaar van het kasteel

Op 16 september jongstleden organiseerde Het platform Mariaplaats haar jaarlijkse studiedag, zoals gewoonlijk onder auspiciën van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond. Namens de Terebinth neemt Leon Bok sinds 1999 deel aan dit platform voor wetenschappelijk onderzoek van de materiële cultuurgeschiedenis. De studiedag ging dit jaar over onbekende aspecten van kastelen en buitenplaatsen. De dag vond plaats in het Academieggebouw in Leiden en werd bezocht door meer dan 140 deelnemers.

De Terebinth vindt niet op elke studiedag van het platform gelegenheid te spreken over funerair erfgoed. Dit jaar echter gaf het onderwerp 'kastelen' genoeg aanleiding om een bijdrage te leveren. Er is in Nederland namelijk een redelijk aantal kastelen en buitenplaatsen met een eigen begraafplaats. Hoewel verschillende eigenaars van begraafplaatsen bij hun buitenplaats of kasteel hadden laten weten geen prijs te stellen op publicatie over hun bezit, werd na enige discussie besloten dat een dergelijke bijdrage grote waarde zou hebben. Het onderwerp is zeker voor velen een onbekend aspect van kastelen. Andere aspecten die deze dag aan de orde kwamen waren onder andere follies, het museale karakter van het Muiderslot en het onderzoek naar behangsel in Huis Verwolde. Een dergelijke studiedag is ook altijd weer een goede gelegenheid om de Terebinth voor het voetlicht te brengen.

Voorbeelden op kasteelterrein

Het woord 'kasteelterrein' is een ruim begrip. Sommige kastelen werden aangelegd op kleine terreinen met veel water eromheen. De omliggende grond was vaak niet beplant met het doel de verdediging te vergemakkelijken. Dat was in de 19de eeuw al lang niet meer nodig, waardoor veel gronden waren omgezet in tuinen en op wat grotere afstand bossen. De grootte van die terreinen verschilt per kasteel. Bij kasteel Maurick, nabij Vught, ligt een uitgebreid bos waar het prettig wandelen is. In de 19de eeuw liet de familie Beresteyn in dit bos, op ruime afstand van het kasteel, een grafkelder bouwen. De familie woonde toen al geruime tijd op het kasteel en de band met de omgeving was waarschijnlijk goed. De laatste Van Beresteyn die hier begraven werd was jonkheer Gijsbrecht. Hij werd in 1880 naast zijn jong overleden

kinderen bijgezet in de grafkelder. De kelder heeft wel wat weg van een folly want alleen de voorzijde is uitgebouwd in baksteen en lijkt wel op een klassieke tempel. In de voorzijde zijn drie blindnissen aangebracht waarvan de middelste ongetwijfeld de opening was. Boven deze opening is een grote wapenstein aangebracht. Tekst is niet te vinden. Achter de façade ligt een heuvel, waaronder zich de kelder uitstrekt.

Bij kasteel De Haar heeft de familie Zuylen van Nyevelt haar eigen grafkapel in een van oorsprong middeleeuwse kapel. Al vanaf de 16de eeuw werd de kapel gebruikt als begraafplaats voor de familie maar na verval van het kasteel werd het lange tijd niet gebruikt. Met de restauratie van het kasteel werd ook de kapel weer herbouwd omdat het in zeer slechte staat was geraakt. Ook de oude grafkelder werd hersteld en in 1912 werd Hélin van Zuylen van Nyevelt hier bijgezet in een sarcofaag. Nadat in 1934 nog een sarcofaag was bijgezet in de kapel was er bovengronds geen ruimte meer. In 1955 werd achter het koor, buiten de eigenlijke kapel, een grote crypte gebouwd waarvan het interieur ontworpen werd door de kunstenaar Pieter Wiegiersma.

Kasteel Rosendaal was begin 19de eeuw in handen van A.L.A. baron Torck. Hij was getrouwd met jonkvrouwe L.C.W. Huyssen van Kattendijke en hun enige dochter huwde in 1854 met een baron Van Pallandt. De meeste kinderen van baron Torck overleden reeds op vroege leeftijd en dat was waarschijnlijk de reden waarom op het kasteelterrein rond 1840 een begraafplaats werd aangelegd. In 1977 werd de laatste kasteelheer in de uit 1880 daterende grafkelder bijgezet en ging de inmiddels behoorlijk uitgebreide begraafplaats over in de handen van de gemeente Rozendaal. De begraafplaats ligt midden in de bossen op een helling. Van die helling is handig gebruik gemaakt bij het bouwen van de grafkelders. Hoger op de helling heeft de familie Huyssen van Kattendijke haar familiekersen. De eerste werd gebouwd in 1843 en de tweede in 1860. De kelders zijn aaneengesloten en vooral de eerste kelder in zogenaamde Willem II-gotiek valt sterk op.

Voorbeelden buiten kasteelterreinen

Waar families hun grafkelders lieten aanleggen buiten het kasteelterrein moet de vraag gesteld worden waarom dat gebeurde. Lag het kasteel te dicht bij andere huizen of was het terrein te klein? Vaak zullen meerdere redenen een rol hebben gespeeld, waarbij ook de eigen gevoelens doorslaggevend zullen zijn geweest. Een grafkelder op korte afstand van de eigen 'woning' zal men wellicht niet op prijs hebben gesteld.

In 1827 kreeg een tak van de Van Pallandts via een erfenis het kasteel De Waardenburg in handen. Het kasteel Neerijnen was ook reeds in hun handen waardoor de baronnen zich heer van Waardenburg en Neerijnen mochten noemen. Enkele honderden meters van beide kastelen heeft de familie Van Pallandt in het laatste kwart van de 19de eeuw een eenvoudige grafkelder opgericht, op de algemene begraafplaats van Waardenburg. Wellicht speelt hier de Begrafeniswet van 1869 een rol. In kleine gemeenten mocht men nog tot die tijd binnen de bebouwde kom begraven. Wellicht hadden de Pallandts elders zo'n kelder op een kerkhof. Toen dat niet meer kon werd op de algemene begraafplaats van Waardenbrug, op de hoogste en meest prominente plek, een grafkelder aangelegd met daarop een grote sobere grafzerk, geflankeerd door twee lager gelegen zerken.

Bij kasteel Amerongen is in de kerk en op de begraafplaats goed te zien hoe belangrijk de heren van Amerongen waren. Het kasteel en zijn bewoners drukten een stempel op het kleine dorp. In de Andrieskerk ligt de grafkelder van de Van Reede Ginkels en in de hele kerk hangen grote rouwborden waarop de familiewapens fraai zijn afgebeeld. Nadat de kelder in 1829 voor het laatst was gebruikt nam de familie op de algemene begraafplaats een grafkelder in gebruik. Het monument dat nu op deze kelder staat is in 1887 vernieuwd. Het staat precies in de zichttas van de begraafplaats. Na 1878 ging het kasteel

over op de familie Van Altenburg Bentinck die in 1925 op dezelfde begraafplaats een fraaie graftempel oprichtten met daaronder een grote kelder. Dit gebouw werd wederom precies in de as van de begraafplaats gebouwd en bedongen werd dat er vrije zichtlijnen waren vanaf de bossen waar de familie jaagde.

Bijzonder zijn ook de adellijke grafkelders op de algemene begraafplaats van Vorden. Hier liggen de grafkelders van bewoners van acht huizen of kastelen in de omgeving. De meest opvallende is die van de familie Van der Borch tot Verwolde uit 1901. Al deze kelders staan in direct verband met de geschiedenis van de Vordense kastelen of buitenplaatsen, maar voornamelijk is daar weinig over vastgelegd.

Nader onderzoek

Vooralsnog is er geen eenduidige lijn te herkennen in de voorbeelden die hierboven gegeven zijn. Er wordt begraven in grafkelders zonder opbouw, met opbouw, in heuvels die al eeuwen bestonden, in nieuw opgeworpen heuvels. De monumenten die op de kelders gezet zijn, variëren van eenvoudig tot zeer groots en rijkversierd. Klassieke stijlen hebben daarbij de overhand, maar die toepassing vinden we in het funeraire toch al veel in de 19de eeuw. Het zou zeker interessant zijn om te komen tot een nadere inventarisatie om deze funeraire juweeltjes met hun rijke geschiedenis beter bekend te maken bij een breder publiek. Verhalen over kastelen hoeven immers niet op te houden met de dood van de kasteelheer!

Leon Bok

Wie mogelijk meer informatie heeft over dit onderwerp kan die zenden aan labbok@hotmail.com.

Grafkelder van de familie Van der Borch te Vorden

In memoriam

Henk Mandersloot

Op 22 augustus 2005 is Henk Mandersloot in een verpleeghuis overleden. Hij verbleef daar de afgelopen twee jaar vanwege een ernstige ziekte. Daarom kon hij de afgelopen tijd niet meer aanwezig zijn op bijeenkomsten van de Terebinth. Zijn afwezigheid viel op, omdat hij voordien, meestal samen met zijn vrouw Marietje, bij tal van activiteiten betrokken was.

Henk Mandersloot

De belangstelling van Henk voor funeraire cultuur hing samen met zijn werk als voorlichter op het terrein van bomen, fruit en openbaar groen. Hij was met Marietje al present tijdens de oprichtingsvergadering van Vereniging de Terebinth in 1991 te Deventer. De kersverse vereniging riep de leden op zich in te zetten voor het herstel van zorg rond dood en rustplaats. Die oproep vond bij Henk gehoor. Zo was hij jaren actief als lid van het bestuur. Ook maakte hij samen met Marietje deel uit van het gezelschap regiocoördinatoren en de excursiecommissie. Je kon op Henk en Marietje tevens een beroep doen bij het regelen van praktische zaken als het bemensen van stands en het verzorgen van de catering. Bovendien verzorgden zij jarenlang het verzendklaar maken van de *Terebinth*. Mede dankzij de inzet van Henk en Marietje kreeg de samenleving oog voor het belang van funeraire cultuur. Daarom maakte de Terebinth hen in 2004 erelid van de vereniging.

De afscheidsdienst voor Henk op 27 augustus in de Gereformeerde Kerk te Zetten werd bijgewoond door een tiental leden van de Terebinth onder wie een delegatie van het bestuur. De orde van dienst bevatte tekeningen van zijn kleinkinderen waaronder een afbeelding van het graf van Henk met bloemen. Wie nu zijn laatste rustplaats op het sober ingerichte kerkhof van de Hervormde Kerk bezoekt, ziet daarop chrysanten en een hortensia staan. Henk Mandersloot rust daar in vrede. Vereniging de Terebinth hoopt zijn vrouw Marietje nog regelmatig tijdens excursies en andere bijeenkomsten te mogen begroeten.

Namens Vereniging de Terebinth

Wim Cappers

Bestuursfuncties

Voorzitter: Frank Keene, 023-5290919,
e-mail: keene@cison.nl
Secretaris: José Hageman, 0183-633381,
e-mail: jijp.hageman@planet.nl
Penningmeester: Thijs IJzerman, 050-3119707,
e-mail: thijs.ijzerman@planet.nl

Van de bestuurstafel

Het bestuur heeft vergaderd op 30 augustus 2005 en 11 oktober 2005

Het bestuur heeft zich gebogen over welk boekje wij nieuwe leden toezenden nu het boekje *Begraven als cultuurbezit* is uitverkocht. Wij zullen voortaan *Doodse dingen* uit de reeks Funeraire Cultuur daarvoor gebruiken.

Het bestuur heeft besloten in te gaan op het verzoek van het Nederlands Uitvaart Museum (NUM) om van alle boekjes uit de reeks Funeraire Cultuur en het boek *Begraven in Rotterdam* een exemplaar te schenken aan het NUM.

Het bestuur is nog steeds bezig om nieuwe bestuursleden te zoeken; een potentiële kandidaat heeft het bestuur gevonden in de persoon van Yt Stoker.

Het bestuur heeft benoemd als nieuw lid van de redactie van het blad de heer Dr. B. Jagt.

Tevens heeft het bestuur besproken welke thema's in het jaarlijkse overleg tussen redactie en bestuur aan de orde zullen komen. Ook het aansturen door een persoon van de website is aan de orde geweest.

Op 11 oktober heeft het bestuur een prettig gesprek gehad met buitenlandcoördinator Rindert Brouwer.

Het belangrijkste besluit voor de leden is dat het bestuur heeft besloten na overleg met de redactie de stukken voor de Algemene Vergadering van 1 april niet meer aan alle 500 leden toe te sturen, maar de agenda in het maart nummer te plaatsen van het blad *Terebinth*. De leden kunnen dan de achterliggende stukken opvragen, welke terstond zullen worden toegezonden.

Regionieuws

Mededelingen en stand van zaken per regio

Frans Rensen – regio 5 (Noord-oost en Midden Drenthe)

• Anloo

Midden op het terrein van Staatsbosbeheer bij Anloo ligt de kleine, omsloten familiebegraafplaats Everts.

Op het terrein, dat behoorde tot het familiebezit, worden de familieleden sedert 1883 bijgezet. Er liggen/staan negen grafmonumenten binnen een, met hekken omgeven, ruimte in een landelijke setting met rhododendrons, varens en buxusstroken. Het terrein wordt goed onderhouden.

- **Grollo**

Nadat bij een eerste bezoek in 2002 deze begraafplaats een nog wat rommelig aanzien had, heeft de gemeente Aa en Hunze het nieuwere gedeelte van het terrein in het afgelopen jaar grondig aangepakt. Met verbreding en verharding van de paden, het plaatsen van goede banken en het verwijderen van teveel uitgegroeide oude beplanting is, in het bijzonder het gedeelte bij de urnenmuur van deze begraafplaats, herschapen in een park waar het aangenaam toeven is.

- **Assen**

De renovatie van de Zuiderbegraafplaats van deze gemeente staat ter discussie.

Enerzijds is de, destijds door J.Vroom Sr aangelegde landschappelijke begraafplaats in het Asserbos een voorbeeld van een nostalgische dodenakker, maar anderzijds is het volledig uit de krachten gegroeide boom- en struikenbestand een gevaar voor de bezoeker door vallend hout en zijn vele graven onherkenbaar onder de struiken verdwenen. Samen met andere groenorganisaties wordt onderzoek gedaan naar een bevredigende oplossing.

- **Sleen**

Zoals bij vele begraafplaatsen in Drenthe ziet het oudste gedeelte er wat verwaarloosd uit, maar is, in tegenstelling tot het Westen, niet geruimd.

Een probleem bij dit terrein vormen mogelijk de plannen tot het inrichten van een brandweerkazerne met oefenveld op het oorspronkelijk voor de uitbreiding van de begraafplaats gereserveerde terrein. Hierover is de Terebinth geraadpleegd.

De joodse begraafplaats is, als zovele joodse dodenakkers na de oorlog, geheel gerestaureerd en goed onderhouden

- **Barger Compasuum**

In het veenpark 't Aole Compas' bevindt zich een oude rooms-katholieke begraafplaats met juweeltjes aan gietijzeren kruissteles met Christus en Maria voorstellingen. Het zijn de overblijfselen van de tijd dat in deze Zuidoost hoek van Drenthe nog veenarbeid werd verricht waar vele katholieke arbeiders uit de Peelstreek hun karig brood verdienden.

- **Veenoord**

De oude begraafplaats van Veenoord (gemeente Emmen) gelegen aan de Boerdijk temidden van industriële bedrijven verkeert in een desolate toestand.

Doordat deze gesloten is en vastgeklemd ligt tussen de vaart, de weg en grote gebouwen is herstel nagenoeg onmogelijk. Ruiming met herplaatsing van de nog aanwezige monumenten zou een optie kunnen zijn.

- **Hoogeveen**

Op de algemene begraafplaats Oude Kom zijn enige velden geruimd. Het is onbekend of er nog stenen bewaard zijn gebleven. Wel zijn er nog mooie monumenten uit het begin van de 20ste eeuw te vinden, maar de groenvoorziening is niet bijgehouden.

- **Witteveen**

De zeer landelijk in een bos gelegen begraafplaats Witteveen krijgt een verdere uitbreiding. Het ligt in de bedoeling hier een 'natuurbegraafplaats' voor de gehele provincie te maken zoals er reeds enigen elders in het land zijn.

Hoewel de contouren zich hiervan nog niet aftekenen, komt het mij voor dat de inrichting te dicht bij de weg komt te liggen wat de rust niet zal bevorderen.

- **Nieuw Roden**

De begraafplaats in Nieuw Roden kent enkele bijzondere moderne grafmonumenten van metaal, steen en glas waaronder een met een groot boek. Zeer bijzonder is ook het lijkenhuisje dat met een schuin dak is gebouwd in 'Art Nouveau stijl'

- **Zuidlaren**

De algemene begraafplaats aan de Oude Coevorderweg kent een bijzonder mooie reeks zerken van de adellijke families Van Heiden Reinestein, Van Holthe tot Echten en De Milly, alle daterend uit het einde der 19^e eeuw. Restauratie is echter wel aan te bevelen.

- **Diever**

Op de Diever dodenakker vinden we een mooie oplossing voor de urnentuin.

Twee gemaakte heuvels met een stenen kloof daartussen waarin de urnen geplaatst kunnen worden.

- **Persberichten**

Frans zou het op prijs stellen dat als mensen persberichten hebben over begraafplaatsen in zijn regio ze deze naar hem opsturen.

Wim Vlaanderen - regio 6 (Kop Overijssel/Zuid-Drenthe)

Wim heeft twee dendrologen meegenomen: De heer Manners Konijnenbelt die Anne Marie van der Wal zal vervangen als hulpreco en de heer Hans van Selm. Deze laatste heeft ondertussen aangegeven reco te willen zijn van regio 10, agglomeratie Arnhem-Nijmegen.

- **Roosendaal, begraafplaats aan de Bredase weg**

De gemeente is in 2001 aan het ruimen geslagen, waardoor er veel waardevolle monumenten verdwenen zijn. Trinet Adriaanse heeft zich ingezet voor de restauratie van de overgebleven monumenten en heeft een bedrag van € 4000 van de gemeente gekregen.

Ekko Woltjer - regio 8 Veluwe

- **Eerbeek**

De Rotary Club gaat de restauratie van het graf van de schilder Jan Mankes financieren.

- **Apeldoorn**

Onze gastheren van deze recobijeenkomst Laurens Dijkhof en Jaap van de Woude van de gemeente Apeldoorn geven tijdens de vergadering aan contact te willen met "hun" reco. Er gebeurt momenteel ontzettend veel binnen de gemeente Apeldoorn. Zo zijn ze voor de begraafplaats aan de Soerenseweg bezig met een PIOBB (Plan voor Instandhouding en Ontwikkeling van Beschermden Begraafplaatsen) Hier ligt wellicht ook een taak voor de reco. Ekko geeft aan zich primair te richten op de kleinere begraafplaatsen in de regio en de grotere wat links te laten liggen. Er zal echter contact worden gelegd.

Vervolg op bladzijde 58

Vuurwerk en Eerherstel

Zelden bracht een jaar zoveel uitersten als 2005. Enerzijds het radicale weg exploderen van de as van André Hazes in vuurpijlen, anderzijds de herbegravenis van Antony Winkler Prins en het oprichten van een tweede grafmonument voor Theo Thijssen. Toch keert onmiskenbaar het besef terug, dat de laatste rustplaats van een belangrijke landgenoot voor velen een teken van herkenbaarheid en zelfs inspiratie is.

Anthony Winkler Prins

Dankzij Petra Maters, de directeur van het Veenkoloniaal Museum, werd Antony Winkler Prins (1817-1908) terug gebracht naar Veendam, waar hij tweeëndertig jaar dominee was. Een scholengemeenschap en een winkelpassage zijn naar hem genoemd. In 1866 kreeg Winkler Prins van Thorbecke gedaan, dat een nieuw schooltype, de Hogere Burger School, in Veendam kwam, als eerste HBS op het platteland. In datzelfde gebouw huide behalve een huishoudschool de bekende zeevaartschool. Veendam was toen voor de scheepsopleiding belangrijker dan Rotterdam. Dominee was een man des vredes, maar toonde in de lokale politiek de felle strijdbaarheid, die theologen – vroeger? - kenmerkte. Multatuli kwam hem opzoeken. In 1860 begon Winkler Prins aan de encyclopedie, die zijn naam beroemd zou maken. Na dertien jaar had hij de zestien delen af.

Zijn graf in Voorburg was een scheef steentje met nummer 48. Een herbegravenis stuit op obstakels als vergun-

ningen, werkzaamheden en vervoer, maar Petra Maters wist die met geduld en enthousiasme te overwinnen. De medewerking van de familie en de gemeentebesturen maakte mogelijk, dat op 9 september een koets uit 1870 met koetsier en aanzegger in 19^e-eeuws kostuum de kist met stoffelijke resten van Winkler Prins en zijn echtgenote naar de monumentale begraafplaats bracht. Er was veel belangstelling, ook van de media. Men vindt de nieuwe grafsteen links van het hoofdpad in het open gedeelte, naast de zerken van de moeder en de broer van Winkler Prins. Veendam en de begraafplaats zijn verrijkt met een stijlvol graf van een beroemde burger, die zijn overlijdensbericht uitdrukkelijk in de Veendammer krant gewenst had.

Theo Thijssen

Op 6 juni werd op de Nieuwe Ooster in Amsterdam een grafmonument voor Theo Thijssen (1879 – 1943), de schrijver van *Kees de Jongen* en *Het Grijze Kind*, onthuld. In 1955 werd

het graf van Thijssen geruimd, maar op die plaats is nu het doorschijnende, op de wieden gaande beeld van Jan Wolkers geplaatst. Enkele regendruppels maakten voor het publiek niets uit. Zowel in Veendam als Amsterdam kenmerkte de sfeer zich door gemoeidelijke hartelijkheid, al hadden velen elkaar nooit eerder ontmoet. Dat lag niet alleen aan de goede organisatie en onderhoudende sprekers. Het waren bijeenkomsten van mensen, die deze cultuurdragers kenden en waardeerden.

Bekende herbegravenissen

Herbegravenissen vinden meestal op verzoek van de familie plaats. Dan betreft het vooral slachtoffers van de watersnood, oorlogsgraven of buitenlandse graven, zoals bij Pim Fortuijn. Een enkele keer neemt de overheid het initiatief. In 1962 werden de stoffelijke overschotten van in Nieuw-Guinea gesneuvelde soldaten nog voor de overdracht aan Indonesië overgebracht naar Nederland. In St. Petersburg zijn zo romanschrijvers en componisten van wereldfaam op enkele meters van elkaar komen te rusten. Recordhouder in België is waarschijnlijk de dichter Paul van Ostayen. Bij het klimmen van de roem werd hij driemaal begraven, de laatste keer in Antwerpen. In 2002 werd Alexandre Dumas – *De Drie Musketeers*, *De Graaf van Montecristo* – met erbetoon geplaatst in het Panthéon in Parijs, ondanks heftige protesten van de stad Villers-Cotterêts, waarin hij in 1802 geboren en in 1870 begraven was.

Hoe legt men komende generaties uit, dat in Nederland van ongeveer 1965 tot 1995 geen belang werd gehecht aan de graven van cultuurdragers of aan geschiedenis in het algemeen? Vanwege het Heilig Graf in Jerusalem zijn kruistochten gevoerd. De Sint Pieterskerk in Rome dankt zijn belang vooral aan het graf van Petrus en anderen. Oude geschiedenissen? In 1997 werd in Tenkitten bij Fischhausen het negen meter hoge Adalbertkreuz weer opgericht, omdat duizend jaar daarvoor Adalbert van Praag als martelaar stierf. Het kruis uit 1831 was in 1945 verwoest. Adalberts graf ligt

Grafzerk familie Winkler Prins

Jan Wolkers bij zijn gedenkteken voor Theo Thijssen

in de Veitsdom van Praag. Hij werd door de Prussen vermoord. Vanwege zijn bezielde missie-arbeid vermeldten geestelijken. Omdat de heidenen wisten, dat ze voor zijn lijk een fortuin konden vragen, vermoedden wereldse tijdgenoten.

Hertog Boleslaw Chrobry betaalde in goud het gewicht, dat het lijk van Adalbert woog. Na lang aandringen van keizer Otto III, stond hij één arm af. Otto III legde een helft van de arm in het Mariaklooster te Aken en de andere helft in de San Bartolomèo in Rome. Zulke waarderingen zijn niet per se middeleeuws. De commandant van Málaga, José Villalba Rubío, liet in 1937 bij zijn vlucht voor de troepen van Franco in zijn hotel een koffer met de arm van Teresa de Ávila achter. Een inbreker had die geroofd uit het Carmelitesklooster van Ronda. Het relikwie werd naar Franco gezonden. De dictator nam de in goud gevatte arm overal mee en heeft die nooit terug willen geven. Als de Carmelitesen klagelijke brieven bleven schrijven, zond de Caudillo zijn neef Pacón para apaciguarlas, om ze - met een som gelds- tot bedaren te brengen.

Nog in 2004 werd verzocht om het stoffelijk overschot van Che Guevara, dat vanuit Bolivia naar Cuba werd vervoerd voor een eregraf, te mogen herbegraven in Buenos Aires, naast San Martín, de vader der vaderlanden. Cuba had er geen oren naar. San Martín, die nooit meer terug naar Argentinië terug wou, lag begraven in Boulogne. Het hielp niet, hij kwam toch in een praalgraf met twee erwachten in de kathedraal van de

Argentijnse hoofdstad te rusten. Aandacht voor belangrijke graven blijft bestaan. Dat is niet per se positief, ook in 2006 zal men in Duitsland trachten te voorkomen, dat de graven van beruchte nazi's plaatsen van ongewenste verering worden. Ook in 2006 en later zullen toeristen in Nanjing het hoge mausoleum van Sun Yat-Sen, de eerste president van het moderne China, bewonderen. Al staat op het eiland Taiwan, in Taipeh, een even indrukwekkend mausoleum van dezelfde Sun Yat-Sen. Al tientallen jaren verzekeren zowel de Volksrepubliek als Taiwan, dat in hun praalgraf de enige echte overblijfselen van Sun Yat-Sen liggen. De tombe is toegedekt met beton, zodat bewijs niet gemakkelijk te leveren valt. Als twee landen daarover onenigheid hebben, kan het belang van het graf van een nationale persoonlijkheid niet ontkend worden.

Gebrek aan belangstelling voor Nederlandse cultuurdragers

Gezien die verering sinds mensheugenis kan het voor toekomstige generaties Nederlanders onbegrijpelijk zijn, dat in ons land graven van erkende cultuurdragers mochten instorten of geruimd worden. Soms met de quasi kunstzinnige redengeving "Een graf moet juist er vervallen uitzien". Of met de schijnbaar democratische drogrede "In het graf zijn wij allemaal gelijk". Voor de wetenschap, de kunsten, de geschiedenis zijn alle overledenen beslist niet gelijk. Het mijden van sterfelijkheid en begraafplaatsen kwam in meer Westeuropese landen voor. Waarom gebeurde

dat bij ons langer en radicaler? Door de politiek. In 1948 raakte Nederland vanwege de politionele acties tegen de Djokja-republiek op Java internationaal in een isolement. De pas ingestelde Veiligheidsraad kon haar kracht beproeven op Nederland, dat berooid en verwoest hoopte op de Marshallhulp. Door aanvallen van Syrië, Polen en India in de Verenigde Naties werd Nederland het zwarte schaap. In 1963 hadden we onze les geleerd: alles wat met vaderland, geschiedenis en natie te maken had werd verdacht.

Dat werkte voor het buitenland. Nederlanders kwamen op hoge posten in internationale fora. De eigen cultuur werd daardoor achter gesteld. Het wegdrukken en negeren van historie en cultuur ging onverminderd door tot ongeveer 1995. Het Nederlands paspoort kreeg evenveel waarde als een tramabonnement. De Nederlandse taal was minder dan Engels. De Europese Unie benadrukt daarentegen het belang van nationale identiteiten. In de Verenigde Staten, Zwitserland, Turkije, Canada is tolerant nationalisme vanzelfsprekend, zo niet verplicht. Wij vrezden het ergste. Behalve bij voetbal of schaatsen natuurlijk.

Misschien kan 2005 gelden als het jaar, dat back to normal markeert. De herbegravenis van Antony Winkler Prins vanuit Voorburg naar de lommerrijke, statige begraafplaats van Veendam is daar een teken van. Nog sterker lijkt het oprichten en onthullen van een monument op de plaats, waar het graf ooit gelegen heeft. Dit gebeurde bij Theo Thijssen op de Nieuwe Ooster. Bij zulke plechtigheden spelen weliswaar andere, deels commerciële belangen mee - waarom Thijssen en niet Jan Sluijters, of andere grote Nederlanders, wiens graven geruimd zijn? Maar dat doet daaraan niet af. Het bewijst, hoeveel waarde medeburgers toekennen aan dat graf. Bij de laatste rustplaats van helden, heiligen of voorbeeldfiguren ervaren niet alle, maar wel vele mensen volgens deskundigen "onbewust een versterking van hun fysieke en psychologische krachten". Soms wordt dat inspiratie genoemd. Veel inspiratie toegewenst in 2006.

Bouke Jagt

- Harderwijk

Er werd advies gevraagd over de joodse begraafplaats. De vraag is doorgestuurd naar de heer Gans, consulent joodse begraafplaatsen van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK)

Teun & Else Oosterbroek - regio 9 (Achterhoek/IJsselzoom)

Uitvaartvereniging en Verzorging Yarden gaat de fietsroute Uut De Sloffen langs de begraafplaatsen Vorden, Zutphen en omgeving en Doetinchem en omgeving opnieuw uitgeven.

- Warnsveld

De algemene begraafplaats aan de Vordenseweg is uitgebreid. Het aangrenzende braakliggende terrein is hiervoor ingericht.

- Zutphen

Op de oude algemene begraafplaats heeft de eerste fase van de reconstructie van de begraafplaats plaatsgevonden. De eerste fase betrof het gebied voor en direct achter het poortgebouw.

- Doetinchem

Op 8 juni 2005 heeft het gemeentebestuur besloten het Stadskerkhof aan de Hofstraat en het Ambtskerkhof aan de Dr. Huber Noodtstraat op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen.

In eerste instantie wordt het aanwezige groen op de begraafplaatsen opgeknapt.

- Winterswijk

De restauratie- en renovatiewerkzaamheden op de voormalige algemene begraafplaats aan de Singelweg zijn inmiddels uitgevoerd.

- Olst

Op 4 februari 2005 is op de oude begraafplaats (dorp) op initiatief van de werkgroep van de historische vereniging 't Olster Erfgoed de oude grafzuil op één van de oude familiegraven van de familie Bakhuis teruggeplaatst. De zuil stond bij een steenhouwer op het terrein. De intentie van de werkgroep is de oude begraafplaats te behouden inclusief grafmonumenten.

De begraafplaats is in 1832 in gebruik genomen.

Bij de plaatsing van de zuil waren onder anderen de burgemeester van de gemeente Olst – Wijhe, de pers en radio- en TV Oost aanwezig.

- Lettele

De Stichting IJssellandschap en de Stichting Oerbosch hebben het voornemen in het bosrijke natuurgebied 't Oostermaet een bosbegraving aan te leggen.

Ondanks de weerstand van de plaatselijke bevolking zal hiervoor bij de gemeente toch een vergunningaanvraag ingediend worden.

Laura Fokkema – regio 12 (Utrecht)

- Vleuten

Het plan dat de plaatselijke hovenier heeft gemaakt voor de begraafplaats is uitgevoerd en de begraafplaats is feestelijk geopend.

- Driebergen

De waardstelling voor de oude algemene begraafplaats is geschreven. Het is nu wachten op reactie.

- Zeist

Er ging een verhaal de ronde dat de begraafplaats achter de Triodos bank bedolven zou worden onder een berg met zand om zo minder beheerkosten te hebben. Deze opmerking is ooit eens tijdens een vergadering geroepen en is een eigen leven gaan leiden. Dit verhaal duikt eens in de zoveel tijd weer op.

Marguérite de Jong - regio 13 (Noord-Holland-zuid en Flevopolders)

- Amsterdam

De Nieuwe Ooster. De wachtruimte naast ingang crematorium wordt uitgebreid, hierdoor dienen enkele graven geruimd te worden. Een van deze graven betrof een familielid van Marguérite. De verplaatsing hiervan wordt gefinancierd door Marguérite. Met de andere graven moet nog iets gebeuren, wat is nog onbekend.

Voormalige rooms-katholieke begraafplaats De liefde.

Momenteel is het geen begraafplaats meer, maar een park. Het park wordt gerenoveerd en het oude lijkenhuis wordt in stand gehouden. Stadsherstel koopt het en restaureert het. Misschien wordt het een gemeentelijk monument.

Anita van Breugel – regio 15 (Noord-Holland Midden)

Tevens beroepsmatig betrokken als lid monumentencommissie verschillende gemeenten in Noord-Holland

- Den Helder

Advies gegeven met betrekking tot restauratie van grafmonumenten. Er is een stichting tot behoud van de begraafplaats opgericht. Deze heeft als belangrijkste stelling dat de letters van de graven leesbaar moeten zijn. Mos en dergelijke is dus een hinder. Dit is tevens het belangrijkste aspect van het beheer van de begraafplaats. Anita probeert ze op andere gedachten te brengen, en geeft aan dat de prioriteit bij de ijzeren en houten grafmonumenten dient te liggen. Mos moet je gewoon laten zitten.

Harry Boelé - hulpreco regio 16

- Haarlem

Twee begraafplaatsen in Haarlem: Todo groenadvies onderzoekt wat ze kunnen doen met betrekking tot de bezuinigingen op de begraafplaats.

Steen Jacobus van Looy wordt op particulier initiatief opgeknapt.

- Lisse

In Lisse komen nieuwe wandgraven.

Ada Wille – regio 18 (Oost Zuid-Holland)

- Leerdam

Op de begraafplaats Leerdam heeft Ada een bijzonder grafmonument ontdekt. Een monument van beton gemengd met gekleurd glas en glazen bouwblokken van Berlage.

- Nieuwerkerk aan de IJssel

Verder heeft Ada iemand uit Nieuwerkerk aan de IJssel telefonisch geadviseerd over te nemen actie inzake opheffing dorpsbegraafplaatsje.

Rita Hulsman (waarnemend) - regio 19 (Groot Rijnmond)

- Capelle aan de IJssel

De gemeente Capelle aan de IJssel benaderde de Terebinth om advies over de in 1974 gesloten algemene begraafplaats (binnendijks) uit 1870. De gemeente wil de begraafplaats duidelijker op de kaart zetten. Een projectgroep heeft ideeën ontwikkeld voor betere toegankelijkheid, toekomstig beheer en gebruik, en voor een nieuw gebouw(tje) op de begraafplaats waar kleinschalige exposities gehouden kunnen worden.

Capelle vroeg advies over omvang en invulling toekomstig gebruik, verbetering toegankelijkheid, betrekking tussen gemeente en nabestaanden en communicatie in het algemeen. Gewezen op wenselijkheid van inventarisatie en onderzoek naar oorspronkelijke aanleg en beplanting. Bij toekomstig gebruik gewezen op mogelijkheid en wenselijkheid heropening begraafplaats of deel daarvan, al dan niet in combinatie met vormen van as-bestemming. Wat nieuw gebouw betreft (de schuur die er nu staat is niet authentiek en staat op instorten), geadviseerd een op deze locatie passend gebouw neer te zetten, in schaal niet veel groter dan oorspronkelijke lijkenhuis en op dezelfde plaats. Toegankelijkheid: opnemen in wandelroute en eventueel in grotere toeristische route langs IJsselsteden.

Communicatie: onder andere gewezen op noodzaak de bevolking vooraf in te lichten over de plannen en hen ook op de hoogte te houden van de voortgang, via het plaatselijke huis-aan-huis blad.

Beheer: op mogelijkheid geattendeerd om een beheersstichting of stichting tot behoud op te richten.

Cees Mertens – regio 22 (Noordoost Noord-Brabant).

- Engelen

Graven zijn al geruimd.

- Sint-Oedenrode

Heeft een bezoek gebracht aan de begraafplaats. Op het oude gedeelte staat een calvarieberg. De heemkundekring houdt de boel goed in de gaten. Ook het kerkbestuur is meegaand. De restauratie vergt € 26.000. Cees zal hierover contact met Leon opnemen.

De vraag van Cees is of reco's ervaring hebben met het geven van een 2^e leven aan een grafmonument. Graag reactie hierover.

- Landelijke Pers

Cees is gebeld door Man bijt hond/Nova/NCRV en vraagt zich af hoe om te gaan met de landelijke pers. Het antwoord van Leon is dat je niet als reco alleen moet opereren. Stel het bestuur op de hoogte. Vaak zijn het toch sensatiebeluste programma's. Regionale pers hoeft niet altijd een probleem te zijn.

Rindert Brouwer – regio 23 (Zuidoost Noord-Brabant)

- Helmond, rooms-katholieke begraafplaats aan de Molenstraat

De monumentale treurbeuk, tevens absouteplaats(=plaats waar afscheid genomen wordt van de overledene), dreigde gekapt te worden. De boom mag voorlopig blijven.

De absouteplaats wordt naar een (betere) plaats verlegd.

Hierbij was ook de bomenstichting betrokken.

- Deurne, Sint Willibrorduskerkhof en nederlands-hervormd kerkhof

Hier waren twee keuzes: De eerste keuze was het geleidelijk verval van het kerkhof toestaan en het omzetten naar een park. Het totaal zou behouden worden. De tweede keuze kwam van Genius Loci om een gedeelte te ruimen. Waarschijnlijk gaat de eerste keuze het worden. Positief is dat de lokale Heemkundekring lid is geworden van de Terebinth en dat ze de begraafplaats hebben geïnventariseerd. Ze houden nu de boel goed in de gaten. Met betrekking tot de protestante begraafplaats zijn nog geen verdere ontwikkelingen.

- Eindhoven

Leon Bok, funerair deskundige van de Rijks Dienst Monumenten Zorg, is recent rondgeleid over verschillende begraafplaatsen en kerkhoven in Eindhoven.

- Helenaveen (gemeente Deurne)

In Helenaveen, waar in 2002 op de katholieke begraafplaats diverse grafmonumenten door het kerkbestuur plat werden gelegd (in de krant was sprake van vandalisme), wil het kerkbestuur nog steeds liever ruimen dan conserveren. In eerste instantie proberen heemkundekring en monumentenambtenaar in gesprek te komen met het kerkbestuur, de Terebinth is stand by.

Funerair allerlei

Thijs Ijzerman verzorgt vanaf deze maand een nieuwe rubriek op www.terebinth.nl met allerlei funeraire berichten.

Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit beheren nu ook een eigen website: www.atelier-terrearde.nl

Lentevogels boven de zerken

‘Als de mist optrekt/ wordt het park kleurgevoelig/ en het gras weer groen’, zo luidt één van de teksten bij een foto, gemaakt op de Oude Begraafplaats in Gouda op een mistige dag. Sinds een actiegroep zich in 1997 inzette om ruiming van deze in 1972 gesloten dodenakker te voorkomen, is langzaam maar zeker de mist van verwaarlozing opgetrokken. Al eerder hadden Inez Meter en Anke Ligteringen de schoonheid van deze plaats ontdekt en door middel van teksten en kleurenfoto's in boekvorm vastgelegd. Bij de strijd om de instandhouding en de uiteindelijke plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst speelde dit in 1995 verschenen boek een belangrijke rol.

De actiegroep is in 1999 uitgegroeid tot Stichting Oude Begraafplaats Gouda, die zich onder meer bezig houdt met inventarisatie van de grafmonumenten. In 2004 ontdekte men bij naspeuringen naar Malva Marina Reyes, een naam op een van de graftekens, dat zij de dochter was van de Chileense dichter-diplomaat Pablo Neruda en de Nederlandse Maria A. Hagenaar. Het huwelijk liep op de klippen en de moeder vertrouwde haar gehandicapte dochttertje toe aan een Gouds pleeggezin. In Gouda is het

meisje op achtjarige leeftijd overleden. Intussen zijn tal van opknapwerkzaamheden verricht, zoals restauratie van het toegangshek, het lijkenhuisje en vijftig graftekens en plaatsing van een nieuw hek rondom de begraafplaats. Als dank voor de inspanningen van allen die zich voor de begraafplaats hebben ingezet, heeft de gemeente samen met de stichting besloten tot heruitgave van *Levend monument*. Het is een boek dat de schoonheid laat zien van grafmonumenten in combinatie met flora in

verschillende jaargetijden. Beelden die op hun beurt inspireren tot woorden, zoals deze: ‘hoor, lentevogels/ ze schateren en schallen/ boven de zerken.’

Rita Hulsmann

Anke Ligteringen en Inez Meter, *Levend monument*. (Gouda, 2005, 2de herziene druk, ISBN 9090193049, 68 blz., € 20 exclusief portokosten, verkrijgbaar bij Inez Meter, Oosthaven 69, 2801 PG Gouda. Tel: 0182-513441)

Achter de schermen van Rhijnhof

De Hervormde Gemeente kocht de buitenplaats Rhijnhof in 1908 om het terrein te laten inrichten als begraafplaats. Het inwendige van het gelijknamige herenhuis werd zodanig verbouwd, dat het plaats bood aan een aula, alsmede aan wacht- en ontvangstruimtes. Al snel na de ingebruikname op 24 mei 1910 begonnen de werkzaamheden voor de eerste uitbreiding, in de loop der jaren geregeld gevolgd door verdere vergrotingen. Hoe het Rhijnhof in de Tweede Wereldoorlog verging, met inkwartiering van de SS in het herenhuis, loopgraven op het terrein en een tekort aan houten lijkkasten, is gedetailleerd opgetekend.

In de jaren vijftig van de 20ste eeuw werd de te kleine aula in de koepelruimte vervangen door een nieuwe zijvleugel aan het herenhuis, die vanaf 1956 als zodanig dienst deed. Ingrijpender was de afstoting van het herenhuis, een zeer beeldbepalend element van Rhijnhof. Dat gebeurde in 1991, na de ingebruikname van crematorium, kantoor en nieuwe aula aan de tegenoverliggende kant van het terrein, waar ook de nieuwe hoofdingang is gesitueerd. Het herenhuis kreeg weer een particuliere bewoner, waarna de band met de begraafplaats was verbroken. Interessant is het langdurige en moeizame proces, dat voorafging aan de totstandkoming van het crematorium. Eerst overlegden de Hervormde Gemeente en de gemeente Leiden jarenlang over nut en noodzaak. Toen het jawoord eindelijk gevallen was,

vormde de investering een schijnbaar onoverkomelijk struikelblok, daarna kwamen er bezwaarschriften van omwonenden en volkstuinders, en tenslotte vernietigde de Raad van State de Hinderwetvergunning. Desondanks is het crematorium er gekomen, ruim twintig jaar na het begin van de besprekingen.

Eén hoofdstuk is gewijd aan het personeel. We lezen over de wederwaardigheden van diverse personeelsleden, hun onderlinge conflicten, arbeidsomstandigheden, beloning en eigenaardigheden.

Momenteel werkt de begraafplaats gefaseerd aan een meerjarenplan voor uitbreiding en herinrichting. Enkele onderdelen zijn al uitgevoerd, zoals de urnenmuur van Lia Copijn, de rouwsteiger aan de Oude Rijn voor wie over het water komt, het ster-

retjesveld waar de as van te vroeg geboren baby's kan worden bijgezet, en het poortgebouw met funerair infopunt. Met de vermelding van enkele markante persoonlijkheden die op Rhijnhof zijn begraven, sluit het boek af. In deze publicatie zul je geen informatie vinden over graftekens, beplanting of begrafenisrituelen, wel veel historische feitenmateriaal dat inzicht geeft in hetgeen zich achter de schermen heeft afgespeeld. Een minpuntje is, dat door de grote informatiedichtheid weinig lucht is overgebleven voor afbeeldingen.

Rita Hulsmann

Guus Theelen, *Rhijnhof, Van buitenplaats tot begraafplaats*. (Leiden, 2005, ISBN 90-9019421-5, 118 blz., € 20 exclusief portokosten, verkrijgbaar bij Rhijnhof, tel: 071-5320609, bij de boekhandels De Klerk en Kooyker, Stedelijk Museum De Lakenhal en de VVV, alle te Leiden)

Vragen aan de lezers van *De Terebinth* Graftrommels in Nederland

Ieder van ons kent wel de zinken of ijzeren graftrommels waar sommige graven nog mee zijn gesierd. Gevuld met kransen van zinken bladeren en porseleinen bloemen brengen ze fleur in het grijs en zwart van kerkhof en begraafplaats. Al zijn er talloze verdwenen, wie zijn best doet kan er nog aardig wat vinden. Op 47 van de 311 Groninger kerkhoven en begraafplaatsen hebben we er tot dusver 103 geteld. De oudste is van 1887, de jongste van 1967. Het is ons voornemen, er in de loop van 2006 over te publiceren.

Inventarisatie en beschrijving zijn niet moeilijk, maar om de trommels de hun toekomstige plaats in de geschiedenis van de grafcultuur te kunnen geven, is het nodig, wat meer over de herkomst, de fabricage en de levering van de trommels te weten. Daarom vragen wij de lezers van *Terebinth* of zij ons iets kunnen vertellen over een aantal facetten van deze graftrommels, omtrent welke wij nu onzeker of onkundig zijn.

1. Algemeen wordt gesteld dat grafdozen omstreeks 1880 in gebruik kwamen. Te oordelen naar de ouderdom van de oudste ons bekende trommels in Groningen en Drenthe is dat goed mogelijk. Maar hoe is het in andere provincies? Zijn eventueel voor- stadia aan te wijzen?
2. We zijn ook geïnteresseerd in de oorsprong van het gebruik. Is er alleen sprake van een duurzame uitvoering van op het graf geplaatste kransen van levende bloemen en bladeren? Of hebben bepaalde culturele omstandigheden en ontwikkelingen ook een rol gespeeld? Waar komt het gebruik vandaan? We weten dat 'schrijven' van soortgelijke vorm en met een verwante inhoud ook in België tot de grafcultuur behoorden; een herkomst uit Frankrijk zou niet onwaarschijnlijk zijn. Anderzijds wordt met stelligheid gezegd dat graftrommels vooral in protestants Nederland te vinden zijn. Is over dit alles meer bekend? En hoe verhouden deze gegevens zich tot de gewoonte in verschillende kerkelijke gemeenschappen om al dan niet bloemen op de graven te leggen?
3. Als een persoon of een groep (want vaak waren het vertegenwoordigers van een bedrijf, een vereniging, een school) een trommel op een graf wilde plaatsen, tot wie richtte hij of zij zich? Of, van de andere kant, welke professie bood graftrommels aan? Waren er bepaalde bedrijven die de fabricage van grafdozen verzorgden? Of belaste de plaatselijke koper- of bliklager zich er mee? En van wie betrof hij dan de zinken bladeren en porseleinen bloemen voor de kransen? Was mogelijk de steenhouwer intermediair respectievelijk coördinator?
4. In Groningen overheerst de ovale vorm. Sommige dozen zijn rond of bijna rond. Ook een eivorm komt voor. Een enkele doos is aan de zijanten over een korte afstand recht. Bestaan elders in Nederland of België afwijkende vormen? Waarom zou de ovale vorm dominant zijn?
5. Iets soortgelijks kunnen we aangaande de inhoud vragen. In Groningen zien we zinken of ijzeren bladeren: vooral druivenblad, daarnaast ook rozen- en begonia-blad, soms eiken- en varenblad. Van de bloemen zijn rozen en aronskelken favoriet; verder zien we anjers en vergeet-mij-nietjes en vooral veel niet te determineren bloemen. In één krans zijn zowel de bloemen als de bladeren van strengetjes heel kleine kraaltjes gemaakt. Welke is de inhoud van de graftrommels elders in het land, zowel wat het materiaal als de keuze van de plantensoorten betreft? Als er 'linten' in de doos liggen, zijn ze aanvankelijk van zink of ijzer. Sinds 1924 zien we ook aluminium strips, waar eveneens aluminium letters op kunnen worden geprikt. Driemaal zagen we natuurlijk lint, mogelijk zijde, en grotendeels vergaan. Wat valt er van de linten in andere delen van ons land te zeggen?
6. Is iets bekend van gebruiken, eventueel ceremoniën bij het plaatsen van een trommel op een graf?
7. Waaraan is het toe te schrijven dat het gebruik, graftrommels te plaatsen, is verdwenen? Is alleen de vooral sinds de Tweede Wereldoorlog op veel plaatsen voorgeschreven soberheid en eenvormigheid in de aankleding van begraafplaatsen bepalend geweest? Of zijn culturele factoren van andere aard mede waarschijnlijk?

Het zijn veel vragen. Maar ook als u antwoord op slechts één vraag weet, zullen we u dankbaar zijn. En andere bijzonderheden, gebaseerd op literatuur, op herinnering of overlevering, zijn evenzeer welkom.

H.G. de Olde, Domineeskamp 8, 9471 BG Zuidlaren, tel. 050-4091282 ('s avonds)

J. Battjes, Telstar 34, 9602 ZW Hoogezand, tel. 0598-320725 ('s avonds), jbbattjes@home.nl

Graftrommel begraafplaats Loppersum.

Foto: H.G. de Olde, Zuidlaren

Amsterdam anders dan Vlaanderen.

Voor de driedaagse funeraire trip naar Amsterdam van vereniging Grafzerkje was de eigen inbreng beperkt maar dankzij de publicatie in het blad van de Terebinth kon de driedaagse toch nog op wat belangstelling rekenen.

Gestart werd met de begraafplaats van Ouderkerk aan de Amstel. De heer Cortissos vertelde de geschiedenis van deze begraafplaats voor sefardische joden. Bij mijn weten zijn er in Vlaanderen geen zulke begraafplaatsen alhoewel bijvoorbeeld de stad Antwerpen ook een grote sefardische gemeenschap kende.

Zorgvlied - een dodenakker die aan het water ligt. De mogelijkheid om doden via het water te vervoeren is bij ons onbekend. Ook het feit dat in Nederland begraafplaatsen zakelijke bedoelingen zijn is opvallend. In Vlaanderen zijn de gemeenten eigenaar van de begraafplaats en is er voor alles en nog wat een reglement. Hier valt de "alles kan en alles mag" mentaliteit op. Nu ben ik zeker geen voorstander van de eenvormigheid, de rijen "glimmertjes", die je in Nederland soms ziet maar op deze begraafplaats stelde ik mij toch regelmatig de vraag of zoiets bij ons zou kunnen. Kunstenaar Peter Giele ligt in een enorm graf waarin "bezoekers", na het bevragen van de sleutel, zich kunnen nestelen om samen met de overledene te mediteren. Een aparte afdeling, In Paradiso

genaamd, herbergt een aantal kanjers van grafmonumenten. Naast zanger/schilder Herman Brood troffen we een enorme gorilla met kind aan op het graf van een onderwereldfiguur. Op dezelfde rij nog andere "criminelen". Gelukkig is iedereen daar niet zo mee opgezet want tijdens ons namiddagbezoek met gids Peter Faase aan Vredenhof waar we op zoek waren naar de laatste rustplaats voor Cor Van Hout, de ontvoerder van bierbrouwer Heineken, wees een bezoeker ons op "de schande van deze begraafplaats": een enorm grafmonument met paarden. Niet dat wij in Vlaanderen geen "misdadigers" hebben maar die krijgen soms een plaats op een ereperk en wij noemen ze politici.

Afgesloten werd met een bezoek aan de Nieuwe Ooster. Deze begraafplaats is van de hand van Springer en veel ruimer opgevat dan Zorgvlied. Allereerst brachten we een bezoek aan het crematorium. Wat voor ons wat eigenaardig overkomt is de verplichting om de urne een aantal maanden te bewaren vooraleer de nabestaanden mogen beslissen wat er mee aan te vangen. Dit heeft na-

De toekomst: begraven in betonnen bakken?

tuurlijk alles te maken met de verscheidenheid aan mogelijkheden die hier aangereikt worden. Bij ons zijn, enkele positieve uitzonderingen niet te nagesproken, die mogelijkheden eerder beperkt tot het uitstrooien van de as, het begraven van de as in een bestaande concessie, het inmetelen van een urne in een, vaak eenvoudige, columbarium en, zeer recent toegestaan, het meenemen van de as. Hier worden veel meer mogelijkheden aangeboden beginnend met het columbarium dat, in tegenstelling tot bij ons in Vlaanderen, getuigt van originaliteit en waar de urnen zichtbaar opgesteld worden. Voor ons zijn urnenvelden totaal onbekend. Onze gids, de heer Gerard Defourny, wees ons ook op de toekomstige mogelijkheid om op de vijver van de Nieuwe Ooster zogenaamde urnenkelken te laten drijven. Origineel. Voor wat het eigenlijke begraven betreft is het voor ons ondenkbaar om in een algemeen graf personen drie hoog, die totaal vreemd zijn aan mekaar, bijeen te plaatsen. Onze gids loodste ons dan nog langsheen de toekomst: algemene graven in betonnen bakken waar liefst vijf hoog zal begraven worden. Echt ondingen.

Wat in het algemeen tijdens onze tocht langsheen Amsterdamse dodenakkers opviel is dat er hier enorm veel belang aan onderhoud van graven gehecht werd. Alles ziet er hier keurig uit. Geen erg verwaarloosde graven wel keurig verzorgde perken. Het heeft misschien wel alles te maken met het feit, bij ons onbekend, dat naast grafrechten de nabestaanden ook, verplicht, dienen betalen voor het onderhoud. Tevreden en een aantal, positieve, ervaringen rijker trokken we terug de grens over.

Jacques Buermans.

Het graf van kunstenaar Peter Giele

Het hedonisme van de dood

De cultuur van de begraafplaatsen vormt per definitie de weerslag van een nacultuur. Dat wil zeggen de aflegging en balseming van een levende cultuur die haar vooraf is gegaan. De vormgeving van een begraafplaats loopt immers altijd achter op de leefcultuur buiten haar muren. Zo zag ik tijdens een eerdere funeraire reis de laatburgerlijke beeldhouwkunst in Italië in al haar zielloze detaillering definitief bijgezet op de begraafplaatsen van Turijn, Milaan en Genua.

Het lijkt een logisch gevolg, waaraan geen begraafplaats kan ontsnappen. En toch is die logica niet van ijzer, zo merkte ik tijdens de funeraire reis naar Duitsland en Oostenrijk tot mijn verrassing. Wenen – een door Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit perfect voorbereid en gearrangeerd driedaags verblijf – vormt een moeilijk te overtreffen ontkenning van die logica.

Een van de gunstige condities in Wenen was de vrijheid die de deelnemers werd gelaten om hun gang te gaan. De ruimte in het programma om op eigen gelegenheid, en in een zelf-verkozen afwisseling, zowel het Zentral Friedhof als de stad Wenen te bezoeken, maakte het mogelijk de opmerkelijk ontspannen en natuurlijke verbinding te ervaren tussen de begraafplaats en het magnifieke stedelijke centrum van het voormalige Habsburgse Rijk. In het bijzonder de zichtbare opkomst daarin van de burgerlijke cultuur, waarmee de instelling van de algemene begraafplaats innig is verbonden.

Het betreft hier een levendige relatie, die in Nederland nagenoeg ontbreekt. Waar bij ons de algemene begraafplaats is verbannen naar de randen van de stad en alles, in aanleg en conservering, is geconcentreerd op de funeraire gemeenplaatsen van stilte, afzondering en isolement, ervaar je op het uitgestrekte Zentral Friedhof van Wenen onmiddellijk hoe vitaal, hoe verkwikkend ondramatisch ook, de Weense burger met de dood in de weer was, en is. (Het voorbezoek aan het Funerair Museum van Wenen was wat dat betreft een bijzonder instructieve en leerzame inleiding.)

Veel grafstenen en grafmonumenten op het Zentral Friedhof weerspiegelen de late romantiek en het fin de siècle. Dat laatste wordt niet in het minst bepaald door de aanwezigheid van de graven en grafmonumenten van grote cultuurdragers zoals Ludwig van Beethoven, Frans Schubert, Johannes Brahms, Hugo Wolf, Arnold Schoenberg, Adolf Loos en Karl Kraus. Het zijn namen die nog volop leven, inclusief de nagelaten werken waarvoor ze staan. Maar evenzeer door de beeldende vormgeving van de graven. De Jugendstil en het vroege modernisme van het Bauhaus en de Nieuwe Zakelijkheid kregen op het Zentral Friedhof (met zijn beheerste architectonische variant van de Weense Jugendstil een meesterwerk op zichzelf) al een monumentale plaats in de funeraire vormgeving toen deze stromingen nog in volle hevigheid woedden in de kunst, architectuur en vormgeving van het nieuwe Wenen.

Het vitalisme wordt doorgezet in de vele eetgelegenheden tegenover de hoofdingang. Terwijl bij ons de verzorging van hen die afscheid nemen discreet is opgenomen in het geïsoleerde orgaan van de begraafplaats en onzichtbaar blijft

voor de buitenwereld, worden de buitenterrassen van de restaurants tegenover het Zentral Friedhof uitbundig benut in het volle licht van het publieke domein. Sterker dan in Milaan, Turijn en Genua heerst in Wenen een hedonistische opvatting van het sterven en van de dood. Als een esthetische verrukking, eerder dan een kille, huiveringwekkende breuk.

Dat verklaart waarschijnlijk ook waarom de Weense 'spitsburger' van het biedermeier zijn kortstondige invloed heeft kunnen afleggen op het al sinds lang gesloten Friedhof St. Marx in Wenen en aan de universele vergankelijkheidsmelancholie van de begraafplaats zijn eigen, onuitwisbare, in memoriam heeft toegevoegd. En waarom een teerhartige mecenas op een braakliggend stukje grond in de resthoek van een desolaat industrieterrein de aan de oevers van de Donau aangespoelde lijken van naamloze slachtoffers en zelfmoordenaars van de zelfkant een eigen rustplaats heeft bezorgd. Een ontroerend en aandoenlijk incident, dat zich alleen kan voordoen in een cultuurklimaat waarin het leven en de dood gevierd worden als gelijkwaardige categorieën. In Nederland zie ik dat nog niet gebeuren, als het met zijn calvijns erfenis van soberheid en discrete onthouding al ooit zover zou komen.

Godert van Colmjon

(advertentie)

Geef cultuur de kans

Ons land kent vele toneelgezelschappen. Miljoenen landgenoten maken muziek. Daarnaast zijn er talloze monumenten die bezocht, bewoond en bewonderd kunnen worden. Zo'n kleurrijke cultuur moet gekoesterd worden. En dat lukt niet alleen met overheidsgeld. Gelukkig springt het Prins Bernhard Cultuurfonds vaak bij. Per jaar steunen wij 3600 culturele projecten, groot en klein. Onze donateurs zorgen dat cultuur toekomst heeft. **Word ook donateur, voor 25 euro geeft u cultuur de kans.**

www.cultuurfonds.nl

Prins Bernhard Cultuurfonds

Agenda

Tot en met 31 december 2005

Tentoonstelling Levenslijnen. Van wieg tot graf in de 16de en 17de eeuw. Onder andere naar aanleiding van de familiegeschiedenis van de familie Aylva, zoals bijgehouden in de 17de eeuwse familiebijbel.

Plaats: Fries Museum Leeuwarden.

Turfmarkt 11, 8911 KB Leeuwarden

Tel. 058-2555500

E-mail: info@friesmuseum.nl

1 april 2006

Algemene vergadering in De Akker te Hilversum.

Na de koffietafel verzorgt Reint Wobbles een lezing getiteld: De cultuur van dood en begraven. Nadere gegevens in het maart nummer van het tijdschrift.

22 april 2006

Excursie Heemstede en omgeving

Juni 2006

Excursie Salland

6 tot 11 augustus 2006

Zesdaagse funeraire reis door Zuid-Engeland en Londen onder deskundige leiding van Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit.

Informatie tel. 040-2121791,

e-mail: terre.aarde@planet.nl

Monument voor levenloos geboren kinderen op de rooms katholieke begraafplaats Nieuw Heeten